

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Збірник наукових праць

Голова редколегії
академік НАН України В. А. Смолій

засновано 1968 р.
як “Історіографічні дослідження в Українській РСР”;
поновлено 1997 р.

Випуск 31

КИЇВ – 2020

Видається за рішенням Вченої ради Інституту історії України НАН України
(протокол № 7 від 26 листопада 2020 р.)

Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць. Київ:
НАН України, Інститут історії України, 2020. Вип. 31. 295 с.

Висвітлюються актуальні питання української історіографії, зокрема біоісторіографії, проблемної та інституціональної історіографії. Розглядається наукова спадщина та історичні погляди М. Костомарова, П. Куліша, життєві віхи Г. Галагана, Ярослава Богдана Рудницького та ін.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться українською історіографією.

Засновник і видавець: Інститут історії України НАН України

Редакційна колегія: академік НАН України, д. і. н., проф. **В. А. Смолій** (голова); д. і. н., проф. **О. А. Удод** (відп. редактор); д. і. н., провід. н. с. **Д. С. Вирський**; д. і. н., проф. **І. Н. Войцехівська**; член-кореспондент НАН України, д. і. н., проф. **В. М. Даниленко**; д. і. н., проф. **Я. С. Калакура**; член-кореспондент НАН України, д. і. н., проф. **В. Ф. Колесник**; д. і. н., проф. **І. І. Колесник**; д. і. н., проф. **В. В. Кравченко**; д. і. н., проф. **С. В. Кульчицький**; д. і. н., проф. **В. В. Масненко**; член-кореспондент НАН України, д. і. н., проф. **О. П. Реєнт**; м. н. с. **Н. В. Пазюра** (відп. секретар).

Рецензенти: *І. В. Верба*, доктор історичних наук, професор,
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
С. А. Леп'явко, доктор історичних наук, професор.

Видання індексується в міжнародних наукометричних та реферативних базах даних: Україніка наукова, Google Scholar, Slavic Humanities Index

ЗМІСТ

БІОІСТОРИОГРАФІЯ

<i>Гончар Ольга.</i> “Неблагодійні особи”: Микола Костомаров і Пантелеймон Куліш у 1850-х – на початку 1860-х рр.....	6
<i>Ковальов Євген.</i> Історична культура українського помісного дворянства XIX століття: приклад Григорія Галагана.....	40
<i>Приймак Томас.</i> Ярослав Богдан Рудницький та Канада.....	71

ПРОБЛЕМНА ІСТОРИОГРАФІЯ

<i>Батуріна Світлана.</i> “Сусіди-вороги” чи партнери спільного минулого: образ кримських татар в українських підручниках з історії.....	80
<i>Вирський Дмитро.</i> Історіописання ленників і магнатів Речі Посполитої XV – першої половини XVII ст. як частина вітчизняної ранньомодерної історіографії.....	99
<i>Дрок Павло.</i> Використання інформаційно-комунікаційних технологій в підготовці документознавців	115
<i>Пазюра Наталка.</i> Зміст і практики старого українського консерватизму.....	127
<i>Удод Олександр.</i> Медійна історія та професійна репутація історика.....	136
<i>Умланд Андреас.</i> Українські радикальні націоналісти до і після Євромайдану: від правої партійної політики до “негромадянського” суспільства	148

ПАМ’ЯТКИ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ

<i>Бовгиря Андрій.</i> Від ідеї до результату: з історії перевидання “Літопису” Самійла Величка.....	210
<i>Будзар Марина.</i> Родинний некрополь Маркевичів у нарисі Василя Маслоva “Поїздка в Турівку” (1928). Публікація тексту	218
<i>Іваницька Світлана.</i> Сергій Єфремов у мемуарному нарисі Н. Полонської-Василенко	236

Марина Будзар

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України,
Історико-філософський факультет,
Київський університет імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна), bmimab24@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3720-7799>

РОДИННИЙ НЕКРОПОЛЬ МАРКЕВИЧІВ У НАРИСІ ВАСИЛЯ МАСЛОВА “ПОЇЗДКА В ТУРІВКУ” (1928). ПУБЛІКАЦІЯ ТЕКСТУ

У статті вперше опубліковано документ, що розповідає про долю фамільного некрополя Маркевичів (Марковичів) у селі Турівка в історичній ситуації радянізації України 1920-х років. Його автор – літературознавець, етнограф, історик культури, музейник Василь Маслов (1885–1959) – з 1927 р. до 1930 р. очолював Прилуцький окружний музей. На той час він приділяв значну увагу збереженню пам'яток історії та культури Лівобережної України, передусім спадщини дворянських маєтків Прилуцького краю. У нарисі “Поїздка в Турівку”, що зберігається в особистому архіві В. Маслова в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, реконструйовано обставини акту вандалізму – руйнації сімейного склепу Маркевичів (Марковичів) у межах родового маєтку в селі Турівка. Методологічною основою розвідки є принцип інтердисциплінарності. Для інтерпретації змісту документу використовувалися методи джерелознавчого аналізу: генетичний і проблемної персоналізації – для визначення умов створення тексту, атрибуції і хронологізації джерела – для встановлення зв'язку між його змістом та історичними явищами. Наукова новизна статті полягає не лише у запровадженні до наукового обігу цінного історичного документу, а й в актуалізації проблеми долі національної історико-культурної спадщини в атмосфері оформлення радянського тоталітаризму. У статті репрезентовано як обставини знищення сакрально-меморіального складника садиби у Турівці, так і саму ситуацію, у якій опинилися колишні маєтки українського дворянства як об'єкти аграрної культури й носії духовної традиції, що нищилися в умовах політичних, соціальних, культурних деформацій 1920-х років.

Ключові слова: Лівобережна Україна, некрополь Маркевичів у селі Турівка, Василь Маслов, Микола Маркевич, Маркевичі, вандалізм.

Проблема характеристики матеріально-просторових об'єктів як засобів акумуляції пам'яті про минуле й потреби їхнього збереження залишається однією із значимих у сучасному гуманітарному дискурсі. Вона постає дотичною питанню співвідношення простору, що має бути опанований і упорядкований, та місця, де подія вже відбулася. Тому, за розміркуваннями А. Ассман, котра йде у своїх умовиводах за А. Лефевром, Е. Соджа, П. Нора тощо, місця мають назви, у них "історія вже відбулася, залишивши по собі відмітини у формі слідів, реліктів, залишків, монументів, зарубок, рубців чи ран..."¹. Отже місце, чий матеріальні складники зазнали руйнувань чи остаточної ліквідації, все одно лишається носієм інформації про подію (пам'яті про неї), і самий факт його знищення є демонстрацією світоглядних і культурно-ціннісних зламів у соціумі, тому завжди маркується як красномовне свідчення епохи.

Одним з тих етапів в історії України ХХ ст., коли ставлення до об'єктів історико-культурної спадщини й місць їхньої концентрації красномовно репрезентувало духовну кризу в суспільстві, яке пережило Першу світову війну, революційні та воєнні потрясіння 1917–1921 рр., є 1920-ті роки. В атмосфері поступового зміцнення радянського тоталітаризму наочно виокремилися дві тенденції у ставленні до пам'яток минулого: руйнівна, заохочувана ідеологією нової влади й нищівними інстинктами натовпу, звільненими в умовах розпаду старого ладу, й захисна, уособлена діями спільноти інтелектуалів, свідомих глибини тієї пастки, у яку потрапило суспільство, що нехтує етичними й естетичними ідеалами минувшини, а разом і матеріальними надбаннями, у яких ці зразки закарбовано. Кожен запроваджений у обіг документ, який унаочнює взаємодію таких тенденцій в історичних обставинах часу, є науково значущим.

¹ Ассман А. Пам'ять міста [пер з нім. Оксани Матійчук] // Питання літературознавства. 2015. № 92. С. 10.

Одним з текстів, створених майже 100 років тому й досі не оприлюднених, є невеликий за обсягом, але напрочуд змістовний начерк, що розповідає про долю фамільного некрополя Маркевичів (Марковичів) у селі Турівка (тоді – Згурівської сільради) в середині 1920-х років, автором якого є літературознавець, етнограф, історик культури, музейник Василь Іванович Маслов (1885–1959).

Проблематиці, до якої дотичний цей документ, присвячено кілька статей останніх десятиріч. Ці роботи висвітлюють питання пам'яткоохоронної діяльності Василя Маслова² чи ілюструють випадки плюндрування поховань у складі колишніх володінь української знаті³. Одну публікацію присвячено темі дослідження В. Масловим могил Маркевичів у Турівці, проте начерк, написаний ним за результатами поїздки, там не надруковано⁴.

Тому метою роботи є оприлюднення нарису “Поїздка в Турівку”, у якому Василь Маслов, котрий з 1927 р. до 1930 р. очолював Прилуцький окружний музей, реконструював обставини акту вандалізму – руйнації сімейного склепу Маркевичів у межах їхнього родового маєтку в селі Турівка.

Насамперед зазначимо, що цей документ зберігається в особовому фонді вченого в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського у справі, де зібрано підготовчі матеріали для праці про Миколу Андрійовича Мар-

² Дмитренко Н. М. Василь Іванович Маслов: пам'яткоохоронна діяльність у 1927–1930 роках // Сіверщина в історії України. 2012. № 5. С. 35–37; Будзар М. М. Матеріально-духовна спадщина дворянських “культурних гнізд” Прилуччини у дослідженнях В. І. Маслова (1927–1930) // Література та культура Полісся. 2011. Вип. 64. С. 376–386.

³ У склепі останнього гетьмана (підготовка до друку і передмова О. Коваленка та С. Гаврилової) // Сіверянський літопис. 1995. № 3. С. 102–110.

⁴ Будзар М. М. Доля сімейних поховань родини М. А. Маркевича у садибі села Турівка Прилуцької округи в 20-ті роки ХХ ст. у розвідках В. І. Маслова // Сіверщина в історії України. 2015. № 8. С. 272–276.

кевича⁵. Самий зміст паперів (бібліографічні списки, нотатки з монографій, світлини, записи розмов з представницями роду Маркевичів – Любов'ю Миколаївною Маркевич, уродженою Авіловою, дружиною внука Миколи Андрійовича Маркевича Миколи Миколайовича (молодшого)⁶ та Вірою Іванівною Маркевич, дружиною внука брата історика, Михайла Андрійовича Маркевича, Бориса Іполитовича⁷ тощо) демонструє не лише глибину зацікавлень В. Маслова особою М. Маркевича, його часом, його оточенням, але й ґрунтовність дослідницького підходу вченого. І таких справ в архіві В. Маслова декілька, як-от, одна з них, одиниця зберігання 111 на 550 аркушах, містить лише листування історика (як опубліковані, так і архівні тексти). На жаль, інформативний потенціал комплектів підготовчих матеріалів до наукових розвідок В. Маслова досі належно не оцінений, приміром, у статті, де описано зміст його особового фонду⁸, ці розробки навіть не згадано.

В. Маслов, випускник, а потім приват-доцент Київського університету св. Володимира, викладач російської мови й словесності в Університеті і на Вищих жіночих курсах у Києві, зацікавився спадщиною М. Маркевича не випадково. Цьому сприяло те, що впродовж 10 років, з 1920-го до 1930-го років, він мешкав у місті Прилуки, власне, на малій батьківщині (народився в містечку Ічня в кількох десятках кілометрів від Прилук). Інспіроване політичною та економічною атмосферою початку 1920-х рр. повернення “до джерел” (характерне на той час для багатьох інтелектуалів, викинутих вітром історії із затишних університетських аудиторій) обернулось для В. Маслова

⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 243. Маслов Василь Іванович. Оп. 1. Спр. 28. Маслов В. І. Маркевич Микола Андрійович. Матеріали до статті. 804 арк.

⁶ *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. Киев, 1912. Т. 3: Л–О. С. 427.

⁷ Там же.

⁸ *Воронкова Т. І.* Архів Василя Івановича Маслова (1884–1959) // Рукописна та книжкова спадщина України. 1993. Вип. 1. С. 154–164.

перспективою розширити спектр власних наукових пошуків. Цьому сприяло призначення його на посаду завідувача Прилуцького окружного музею 1 січня 1927 р., що було важливо для вченого і в особистому, і у фаховому аспектах⁹. Ситуацію, у якій опинився колишній приват-доцент у невеличкому українському місті середини 1920-х рр., унаочнює його заява до Інспектури Народної освіти у жовтні 1926 р.: “Маючи обмежену роботу в Прилуцькому педтехнікумі з зарплатою в розмірі 12 крб. на місяць і бажаючи, однак, залишитися на Україні, аби проводити тут культурну роботу, я прохаю Вас призначити мене на посаду завідувачого окружним музеєм, який в сучасний момент улаштовується у м. Прилуках ... З 1920 р. і по сей день мешкаю в м. Прилуках, де працював і працюю в різних школах (соціально-економічні курси, професійно-технічна школа, курси підвищеного типу для робітників). Зараз викладаю західноєвропейське і російське письмо в Прилуцькому педтехнікумі. Незначне утримання в Педтехнікумі примусило мене на протязі минулого 1925/26 учбового року працювати ще в Окрфінвідділі на посаді доповідача по місцевих фінансах ... Робота на посаді доповідача, хоча й задовольняє з матеріального боку, але завдяки своїй навантаженості і спеціальності не дає мені зовсім можливості продовжувати свою наукову діяльність ... А тому я лічу доцільним замість цієї посади домагатись роботи по музейних справах, які більш відповідають моєму фаху і, на мою думку, будуть більш корисними для культурно-освітньої роботи на Прилуччині...”¹⁰.

За часи перебування В. Маслова на посаді завідувача Прилуцького окружного музею (1927–1930) до діапазону його наукових інтересів увійшли історія культури, історичне краєзнавство, етнографія. Н. Д. Полонська-Василенко у відгуку про наукову діяльність В. І. Маслова, написаному набагато пізніше, в окупованому Києві, зазначала: “Широкі наукові інтереси

⁹ Дмитренко Н. М. Василь Іванович Маслов... С. 35.

¹⁰ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-5492. Прилуцька окружна інспектура народної освіти. Оп. 1. Спр. 1567. Справа Прилуцького окружного музею. Арк. 6–7.

В. І. Маслова з одного боку та складні умови життя української інтелігенції доби більшовизму – з другої, не дали йому можливості обмежитися рамками історії літератури... Не зважаючи на надзвичайно широкий діапазон інтересів В. І. Маслова, він не переходить в дилетантизм і поверховість, як воно нерідко трапляється, а зберігає глибoku науковість і академічність...»¹¹.

Як завідувач музею, В. Маслов, співпрацюючи з Музеєм українських діячів науки й мистецтва в Києві та Харківською крайовою комісією охорони пам'яток культури й природи, збирав матеріали для культурної історії Прилуччини, ширше – Лівобережної України, значну увагу приділивши збереженню історико-культурної спадщини краю.

Проблема збереження поховань неодноразово поставала у планах роботи й звітах музею, підготовлених ученим. Зокрема, він склав “Список могил Прилуцької округи, які потрібно охороняти”: “1) м. Прилуки – братські могили в сквері; 2) м. Пирятин – братські могили в сквері; 3) с. Ольшана – братська могила жертв, розстріляних в 1905 р. на цвинтарі Ольшанської церкви; 4) роз’їзд Мар’янівка – надгробок на могилі письменника Є. Гребінки, могила потребує реставрації і негайних заходів до охорони; 5) с. Турівка – надгробок та могила історика М. А. Маркевича; 6) с. Хаєнки – могила письменника В. Л. Величка (є відомості, що могила знищена); 7) с. Сокиринці – надгробки на могилах Галаганів з художніми оградами; 8) с. Березова Рудка – надгробки з єгипетськими обелісками в маєтку Закревських...”¹².

Як бачимо, більшість поховань, що, на думку В. Маслова, потребували допомоги як історико-культурні пам’ятки, – це частини культових зон палацово-паркових ансамблів у межах сільських маєтків представників українського дворянства. Такі садиби постали в цьому регіоні переважно ще у першій третині XVIII ст. і до початку XX ст. відзначилися як помітні культурні

¹¹ ІР НБУВ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 3. Полонська-Василенко Н. Д. “Маслов Василь Іванович. Відгук про наукову діяльність. 12 вересня 1942 р., Київ”. Арк. 4, 6.

¹² ДАЧО. Ф. Р-5492. Оп. 1. Спр. 1567. Арк. 138.

осередки завдяки діяльності їхніх господарів. Таким утворенням було й помістя у селі Турівка, улаштоване на землях, що з 1710-х рр. належали представнику молодшої (т. зв. “прилуцької”) гілки роду Марковичів, за якою закріпилося найменування “Маркевичі”, – сотнику прилуцькому, бунчуковому товаришу Федору Марковичу Маркевичу (до 1699–1737), причому йменувалося воно в документах того часу ще “фільварком”, а не “селітьбою”, “садибою” тощо, як у пізніших текстах¹³.

Як помітний культурний осередок маєток у Турівці постав у 1830–1850-х рр. за часів історика, етнографа, дослідника українського музичного фольклору Миколи Андрійовича Маркевича (1804–1860), котрий отримав Турівку за розподілом спадкового майна після смерті у 1831 р. батька, Андрія Івановича Маркевича (1783–1831), у власності якого у половинному володінні з його батьком, Іваном Андрійовичем Маркевичем (1747–1814), помістя перебувало ще з початку XIX ст.¹⁴.

Маєток у Турівці, де Микола Маркевич мешкав майже все життя, де працював над розвідками з історії, етнографії, фольклору України, де гостинно приймав Тараса Шевченка, описаний ним ще за спогадами раннього дитинства у нотатках, датованих 1845 р. “Лише я став себе пам’ятати, – згадував М. Маркевич, – то на мене справив враження Турівський будинок, подвір’я, стайня, сім лип з одного кореня. Вал навколо двору й флюгер на кам’яному стовпі. Дім був достатньо великий, з мезоніном, упирався заломом у липи, побудований був «глаголем»... Сад постав з горіхових алей і декількох дубів. Вал огортав двір, я полюбляв бігати валом і милуватися великим ставком, що омивав село, сади, обійстя, – шумним і чистим...”¹⁵.

¹³ Будзар М. М. Доля сімейних поховань родини М. А. Маркевича... С. 273.

¹⁴ Барабаш Н. “Автобіографічні записки” М. Маркевича – джерело з історії родини // Ейдос. 2015. Вип. 8. С. 332.

¹⁵ Там само. С. 333. Пер. з рос.

Родинний некрополь в Турівці було започатковано з 1830-х років, коли тут “з під’їзду біля церкви”¹⁶, за свідченням сина, поховали Андрія Маркевича. Вочевидь, вперше про зруйнування сакрально-меморіального складника колишнього маєтку Маркевичів Василь Маслов дізнався навесні 1928 р., щонайменше цим часом датовані “Усні оповідання про Маркевича”, що збереглися в паперах ученого¹⁷. У розповідях мешканок Турівки, студентки Прилуцького педтехнікуму Ганни Биковської (записані 4 березня 1928 р.) і вчительки Турівської трудової школи Ксенії Данилевської (травень того ж року), постали картини знуцання не лише над могилами колишніх власників Турівки й бальзамованим тілом одного з них (обидві оповідачки помилково заявили, що то було тіло історика, хоча йшлося про його сина), але над самим християнський культ померлих¹⁸. Потреба покласти бруківку у селі (Турівка на той час мала статус адміністративного центру в окрузі) перемогла традицію шанобливого ставлення до померлого, сформовану тисячоліттями. Прагнучи пересвідчитися в правдивості розповідей свідків, В. Маслов за офіційним відрядженням поїхав до Турівки наприкінці серпня 1928 р., що й описав у начерку, який публікується.

Ще зауважимо, що, починаючи з 1927 до 1929 року, В. Маслов здійснив низку інспекційних поїздок Прилуччиною з метою огляду об’єктів історичного ландшафту краю. Крім Турівки, він обстежив ще дев’ять колишніх панських маєтків, система яких історично склалася на Прилуччині і в сусідніх з нею частинах Полтавщини й Чернігівщини. Це – Березова Рудка Закревських, Вейсбахівка Олени Сергіївни Рахманової (доньки Сергія Григоровича й Марії Миколаївни Волконських), Згурівка

¹⁶ Див. детальніше: Лист Миколи Маркевича Павлу Галагану від 25 січня (ст. ст.) 1832 р. у книзі: *Будзар М.* Повсякдення українського панства другої чверті XIX ст.: лист М. Маркевича П. Галагану // Київські історичні студії. 2019. № 1 (8). С. 88–92.

¹⁷ ІРНБУВ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 114–117, 127–130.

¹⁸ *Будзар М. М.* Доля сімейних поховань родини М. А. Маркевича... С. 274.

Кочубеїв, Дігтярі та Сокиринці Галаганів, Линовиця де Бальменів, Тростянець Скоропадських, Яготин (Розумовських, Репніних-Волконських). У звітах до Харківської крайової комісії охорони пам'яток і природи В. Маслов вказав на факти руйнації матеріально-художніх складників цих комплексів. Вчений наголосив, зокрема, на випадках знищення родинних некрополів разом із церквами, у складі чи поблизу яких ці поховання розташовувалися, окрім Турівки, у колишніх садибах Весбахівка й Сокиринці¹⁹. У травні 1930 р., в атмосфері тяжкій для нього особисто (цькування В. Маслова розпочалося ще у 1929 р. й наступного року він залишив посаду завідувача Прилуцького музею) вчений підготував чергове звернення до урядових структур з питань охорони пам'яток матеріальної культури й природи на Прилуччині, де, серед іншого, вбачав: “Запропонувати Турівському РВК упорядити могилу історика М. А. Маркевича, обгородивши місце його поховання і насипавши там могильний бугор. Для надгробку історика зкористувати рештки мармуру, що залишились від розібраного кладовища Маркевичів...”²⁰. Але вже розпочалася доба нових випробувань для України, й заклик вченого захистити надбаня минулого не був почутий. Поховання Миколи Маркевича відновили лише у 1989 р.²¹.

Начерк “Поїздка в Турівку” написаний на жовтому папері in folio, списаному з двох боків темно-синім чорнилом, останній фрагмент, починаючи зі слів “Коли витягли з труни”, – світло-синім. Помітки на берегах аркушів зроблено графітним олівцем, більш пізній час їх появи підтверджується, по-перше, тим, що самий текст написаний російською мовою з використанням дореволюційних орфографічних норм, а в нотатках на берегах

¹⁹ Будзар М. М. Матеріально-духовна спадщина дворянських “культурних гнізд” Прилуччини... С. 383.

²⁰ ДАЧО. Ф. 5492. Оп. 1. Спр. 1685. Про діяльність Прилуцького окружного музею (річний звіт і листування про пам'яткоохоронні справи). Арк. 60.

²¹ Будзар М. М. Доля сімейних поховань родини М. А. Маркевича... С. 276.

документа використано російську мову нової орфографії, по-друге, тим, що зміст зауваг дотичний інтерв'ю автора з Любов'ю Маркевич (уродженою Авіловою), датованому 7/20 грудня 1941 р.²² Вочевидь, начерк створювався вченим передусім для себе, хоча й не без перспективи подальшої публікації. Саме використання дореволюційної орфографії, а також подвійне позначення дати поїздки (за юліанським і григоріанським календарями водночас), є дуже промовистою подробицею. Візьмемо на себе відповідальність припустити, що ця деталь характеризує стиль мислення Василя Маслова, котрий, майже десять років працюючи в умовах календарної та мовної реформ, “для себе” залишався вірним старій традиції.

Текст опубліковано за правилами сучасної російської мови, але з урахуванням того, що українську мову своїх співрозмовників В. Маслов намагався відтворювати без змін, хоча у фразях українською залишені деякі слова й вирази, запозичені з російської (це може свідчити як про “суржик” у вимові мешканців Турівки, так і про помилки автора в українському правописі). Ймовірно, текст не редагувався для публікації та залишився недописаним. Те, що автор прагнув додати до нього, закарбувалося на берегах документу й в окремих записах.

Попри незавершеність, начерк є сюжетно й змістовно переконливим завдяки літературній обдарованості автора й драматичній атрактивності подій, тут відтворених.

Нарис Василя Івановича Маслова “Поїздка в Турівку”, що публікується, не лише розширює джерельну базу вивчення долі культурної спадщини й обставин пам'яткоохоронної справи в Україні другої чверті ХХ ст., але й слугує ще однією ілюстрацією до обставин, у яких працювали українські вчені-гуманітарії, котрі прагнули в умовах руйнації етико-естетичних норм в людському співтоваристві залишатися охоронцями культурної традиції та моральних засад, необхідних для існування людства.

²² ІР НБУВ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 133–140.

Поездка в Туровку 15/28 сент[ября] 1928 г.²³

Выехал из Прилук в 6¼утра. С главной улицы повернул налево, мимо еврейск[ого] кладбища, и направился затем по рудовскому и туровскому шляху.

За несколько верст до Рудовки вправо от дороги увидел полуразрушенный памятник на небольшом сравнительно холме. Постамент его был на месте, верхняя часть свалилась и лежала за основанием. Как потом узнал, это – памятник Галенковскому²⁴.

По дороге на Рудовку встречались могилы – холмы; за Рудовкой и Покровкой их особенно много; в одном месте насчитал их восемь. Возница мой, некий Абрамович, 33-х лет, говорил, что это шведские могилы. Обилие и густота их заставляет предполагать, что, во всяком случае, это не сторожевые холмы. Ежегодно они распахиваются и от того становятся более и более плоскими²⁵.

По дороге встречались едущие на возах в город на базар крестьяне. Я следил за выражением их лиц. Одни из них глядели угрюмо, другие (и таких было большинство) имели недружелюбный, озлобленный взгляд. Никто // из них не здоровался с нами; смотрели на нас довольно пристально, разглядывали и выражением своим как бы говорили: “А це ще що за чорт преться на нашу сторону, чого ще цьому треба”. Один раз возница мой зазевался и не успел свернуть с дороги и освободить

²³ Публікується за рукописним текстом російською мовою авторства Василя Маслова. Дякуємо Є. А. Ковальову, доценту кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, за допомогу у прочитанні тексту.

²⁴ Вставка олівцем на правому березі аркушу: “Муж сестры Влад[имира] Род[ионовича] Милорадовича, строил красивый дом жене своей Вар[варе] Родион[овне] Милорадов[ич], просил себя похоронить над дорогой”.

²⁵ Вставка олівцем на правому березі аркушу: “в корне сосны находят «шведы»” (вочевидь, йдеться про шведські монети).

путь едущему с 4-мя мешками зерна дядьку. Последний приподнялся на возу и свирепо заметил: “Чого не звертаєш? Іш, яким паном йдеш, подумаєш!”. Робкий духом Абрамович растерялся и не нашелся, что ему ответить.

В Туровку приехали в X½ ч. утра. Секретарь сельрады направил меня к бывш[ему] лакею Маркевичей – деду Василю Старостенко²⁶, который живет на выселках за селом и бывшей усадьбой Маркевичей. Старостенко не много дал мне сведений. Хотя ему исполнилось 80 лет, но он плохо знает о старых панах, т. к. сам он родом из Сергеевки и поселился здесь всего лишь 30 лет назад. Старая церковь возле усадьбы Маркевичей, по его словам, называлась “усіх святих святыня”²⁷ и храм праздновала “на Петровое пущення”. Когда зашла речь о разрытых могилах панов, дед Василь решительно не одобрял этой руйнации и говорил, что “то глупство зробили”. Яків Сліпенко, по его словам, “коли розобрали склепи, казав голові: «Чи він тобі що довжен, що ти його з могили тягаєш!» і так його нап’яв, що той на другій же день закопав виритого з землі Маркевича (Ник[олая] Ник[олаевича], сына историка). «Від Якова Сліпенка, – казав дід Василь Старостенко, – ви все узнаєте, хто і де похований, бо він тутешній, ще з кріпаків, і добре все знає; живе він за школою, проти сільради»”.

На этом прекратилась беседа, и я, простившись со Старостенком, пошел отыскивать “бывшого кріпака” Сліпенка. О последнем Маркевиче – Ник[олае] Ник[олаевиче] (председатель земск[ой] управы) Старостенко отозвался, что он занимался только автомобилями.

По дороге к Сліпенку я зашел в трудовую школу, где беседовал с учительницей, Ксенией Александровной (?) Данилевской и подошедшими туда головой Туровской сельрады Александром Сергеевичем Гаркавым и Георгием (?) Антоно-

²⁶ Вставка олівцем на лівому березі аркушу: “Сын Роман, умница, красав[ец]”.

²⁷ Вставка олівцем на правому березі аркушу: “Строил ее красавец Андр[ей] Ив[анович] Маркевич для всех крестьян”.

вичем Васильченко²⁸ (имеет питомник в Туровке, муж Эльзы Альфредовны, в девичестве Гофман, служил у Ламздорфа-Галагана и, кажется, пом[ощником] управляющего в Згуровке уже в годы революции).

Гаркавый говорил сл[едующее]:

“Я той самий, що розривав могили і склепи Маркевичів; робив це не по своїй волі, а примусово²⁹. Це случилось недавно – два года назад, і діло було так. Не помню, що тоді було, але був якій не то празник, не то суд; кажись, суд. Зібралось в село багацько дядьків. Приходить до мене голова райвику (районного виконавчого комітету. – *М. Б.*) Гілюк і приказує розібрати склепи на цеглу. Я кажу йому, що зараз це незручно робить; багацько з’їхалось чужих людей, треба відкласти це діло. Він тоді побіг в исполком і пришла відтіль естафета з приказом на бумажці за підписом Гілюка і Петра Остаповича Кривди. Ну коли так, так будем прійматься за діло: почали. Документ цей є у мене і зараз, і я його бережу і не отдав до справ, бо там потім його і не знайдеш, а він мені дуже потрібний. Коли ми приступили до розборки склепів, так побачили, що хтось уже там був і шарив добре. Хтось не хто, а відомо хто: це босота – Орест Кривенко і Мартин Мокієвський³⁰. Були чутки, що з одним паном покладена в труну золота шашка. Вони мабуть її й шукали; не знаю, чи знайшли. Відомо тільки, що вони добрались до одного Маркевича; він був цілий в зодягу; але коли ми до нього доступили, так лежав уже голий і нічого на ньому не було³¹ (Васильченко тут добавил, что Кривенко и Мокиевский

²⁸ Вставка олівцем на лівому березі аркушу: “Протович (?) нам не мог помочь”.

²⁹ Вставка олівцем на лівому березі аркушу: “Председатель Гилюк”.

³⁰ Вставка олівцем на правому березі аркушу: “Геор[гиевский] казал[ер], защищал Порт-Артур, снял весь костюм и ботин[ки] с Ник[олая] Н[иколаевича]”. Цю інформацію В. Маслов отримав від Л. М. Маркевич у грудні 1941 р.

³¹ Вставка олівцем на правому березі аркушу: “Шелковая рубаш[ка]”. З розмови з Л. М. Маркевич В. Маслов дізнався, що після першого пограбування поховання М. М. Маркевича-старшого О. Кри-

стянули с мертвого смокинг, брюки и ботинки и на другой день утром отвезли их в Прилуки, где и продали). Вижками за ногу зачепили ми цього Маркевича, витягли з склепу, перетягли через дорогу і викинули в канаву на сумежну з склепом садибу, де зараз живе Васильченко. Далі стали розбирати кирпич з склепів і розкривати цинкові гроби. В них покійники не збереглись і майже все потрухло. Видно було лише місто, яке займав труп. Коли вийняли з труни Маркевича, що не потрух, я його добре обдивився; він був гарно збережений, неначе учора його поховано: чуб підстрижений; бородка продовговата закручена (“буланже” – додавив Васильченко). Я взяв лопату и став обчищати землю на животі; обчистив гарно, добрався до самого тіла; воно гарно збереглося і посередині живота, так на четверть аршина, була смуга; видно, що його бальзамували, викинули нутро і потім зашили. Так ми його перетянули через дорогу и кинули в канаву. На другий день, ще до світу прибігає до мене Гілюк і каже, щоб я зараз же витяг з канави Маркевича и закопав на кладовищі, щоб все було шито-крито, бо гади вже донесли у Прилуку³² і відтіль...³³ [на цьому рукопис обірвано]³⁴.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 778–780 зв. Друкується вперше.

венком і М. Мокієвським покійник лежав не оголений, але в шовковій сорочці.

³² Вставка олівцем під самим текстом: “Катя и Оля пошли в исполком”.

³³ Вставка олівцем на правому березі аркушу: “Рукописи Шевч[енко]”.

³⁴ Окремо у справі 28 з фонду 243 на арк. 781–782 подано додаткові відомості про стан некрополя після руйнування, зокрема, де саме лежали плити з поховань, а також схему розташування могил (надруковано в *Будзар М. М.* Доля сімейних поховань родини М. А. Маркевича... С. 275).

ЗАУВАГИ

За несколько верст до Рудовки – Микола Маркевич згадував про село Рудовка, де на початок 1800-х рр. родина мала один з маєтків: “У Прилуцькому повіті, від міста в п’ятнадцяти верстах, на захід від Прилуки, вліво від поштового шляху, що веде до Ніжина, є село, в якому близько 4 000 душ, одна церква, два попи й сімдесят два поміщика...” (Институт русской литературы (Пушкинский дом) Российской академии наук. Ф. 488. Маркевич Николай Андреевич. Оп. 1. Дело 38. Маркевич Н. А. Автобиографические заметки. 1845. Л. 60 об. Пер. з рос.).

Как потом узнал, это – памятник Галенковскому – Галенковський Євген Йосипович (1816(?)–1896), полтавський поміщик. (Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Киев, 1908. Т. 1: А–Д. С. 228).

По дороге встречались едущие на возах в город на базар крестьяне – заувага автора про похмурість і недоброчливість селян якнайкраще характеризує час написання нарису – напередодні 1929 року – року “великого переламу”, коли вже готувався колективізаційний наступ радянської влади на українське село.

Старая церковь возле усадьбы Маркевичей, по его словам, называлась “усіх святых святыня”, храм праздновала “на Петровое пущення” – церкву Всіх Святих було зведено на території маєтку в Турівці за А. І. Маркевича, освячення храму припадало на останній день перед Петрівкою (Петровим постом, Апостольським постом), що починається через тиждень після Трійці.

Ник[олая] Ник[олаевича, сына историка – Микола Миколайович Маркевич-старший (1840–1877) (Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Киев, 1912. Т. 3: Л–О. С. 422). У поясненнях В. Маслова до нарису зазначено: “Набальзамований, Микола Миколайович Маркевич, ... помер під час російсько-турецької війни 1777–1878 рр. і відразу його не можна було перевезти до Росії, тому його набальзамували...” (ІР НБУВ. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 781).

О последнем Маркевиче – Ник[олае] Ник[олаевиче] – Микола Миколайович Маркевич-молодший (1870–?), син М. М. Маркевича-старшого – голова Прилуцької міської земської управи,

останній власник Турівки (разом з братом, Борисом Миколайовичем) (Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Київ, 1912. Т. 3: Л–О. С. 422).

бородка продовговата закручена (“буланже” – *добавив Васильченко*) – йдеться про популярний у 2-й половині ХІХ ст. різновид чоловічої борідки, коли сама борода має форму конусу, а щоки навколо неї поголено, назва походить, найімовірніше, від імені Ж. Буланже, французького військового й політика.

служил у Ламздорфа-Галагана – вочевидь, йдеться про одного з синів Костянтина Миколайовича Ламздорфа (1841–1900), чия дружина, Катерина Павлівна, уроджена Комаровська (1845–1916), була племінницею Григорія Павловича Галагана (1819–1888). У 1894 р. Костянтин і Катерина Ламздорфи отримали право на прізвище й герб роду Галаганів, який до кінця ХІХ ст. припинив існування по прямій лінії наслідування.

гади вже донесли у Прилуку – вставка олівцем “Катя і Оля пішли до виконкому” прояснює зміст цієї фрази: родина останніх власників Турівки на момент вчинення акту вандалізму ще мешкала в селі, і доньки М. М. Маркевича-молодшого Катерина Миколаївна (1900 р. н., у майбутньому – дружина вченого-архівіста Михайла Теофіловича Яновського (1899–?) і Ольга Миколаївна (1904 р. н.) (Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Київ, 1912. Т. 3: Л–О. С. 429) звернулися до органів влади в Прилуці (хоча наслідків це звернення, вочевидь, не мало). (ІР НБУВ. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 134).

Рукописи Шевч[енко] – ця вставка олівцем до тексту нарису пояснюється змістом бесіди В. Маслова з Вірою Маркевич, уродженою Іваненко, котра розповіла вченому, що нібито у маєтку Васьківці Прилуцького повіту, що належав діду її чоловіка, Михайлу Андрійовичу Маркевичу (1808–1885), зберігалися рукописи Тараса Шевченка, котрий у середині 1840-х рр. приїздив туди разом з Миколою Маркевичем, братом власника садиби (ІР НБУВ. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 130).

REFERENCES

1. Assmann, A. (2015). Pamiat mista; per. z nim. (O. Matiichuk, Trans.). *Pytannia literaturoznavstva – Problems of Literary Criticism*, (92), 7–25. [in Ukrainian].
2. Barabash, N. (2015). "Avtobiohrafichni zapysky" M. Markevycha – dzherelo z istorii rodyny. *Eidos*, (8), 330–347. [in Ukrainian].
3. Budzar, M. M. (2015). Dolia simeinykh pokhovan rodyny M. A. Markevycha u sadybi sela Turivka Prylutskoï okruhy v 20 ti roky XX st. u rozvidkakh V. I. Maslova. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, (8), 272–276. [in Ukrainian].
4. Budzar, M. M. (2011). Materialno-dukhovna spadshchyna dvorian-skykh "kulturnykh hnizd" Pryluchchyny u doslidzhenniakh V. I. Maslova (1927–1930). *Literatura ta kultura Polissia*, (64), 376–386. [in Ukrainian].
5. Voronkova, T. I. (1993). Arkhiv Vasylya Ivanovycha Maslova (1884–1959). *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrayiny*, (1), 154–164. [in Ukrainian].
6. Dmytrenko, N. M. (2012). Vasyl Ivanovych Maslov: pamiatko-okhoronna diialnist u 1927–1930 rokakh. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, (5), 35–37. [in Ukrainian].
7. Kovalenko, O. & Havrylova, S. (Comps.). (1995). U sklepi ostan-noho hetmana. *Siverianskyi litopys*, (3), 102–110. [in Ukrainian].
8. Modzalevskij, V. L. (1912). *Malorossijskij rodoslovník* (Vol. 3). Kyiv: Tip. Tovarishchestva Fronckevicha G. L. i K^o. [in Russian].

Maryna Budzar

PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History of Ukraine,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv (Ukraine), e-mail: bmimab24@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3720-7799

NECROPOLIS OF MARKEVYCH'S FAMILY IN VASYL MASLOV'S ESSAY "VISIT OF TURIVKA" (1928). PUBLICATION OF THE TEXT

The document regarding a fate of necropolis of Markevych's (Markovych) family in Turivka village under the sovietization of Ukraine during 1920-s is published in the article for the first time. His author is a literary critic, ethnographer, cultural historian, museum worker Vasyl Maslov (1885–1959), who was a head of Prylutskyi Museum of Local

History from 1927 to 1930. At that time, he devoted considerable attention to protection of historical and cultural monuments in Left-Bank Ukraine, particularly to cultural inheritance of the noble residences in that region. The circumstances of the act of vandalism, in particular the demolition of necropolis of Markevych's (Markovych) family within their family estate in Turivka village are reconstructed in the essay "Visit to Turivka" that is stored in the personal Maslov's archive in Institute of Manuscripts of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The methodological base is a principle of interdisciplinary. The following methods of source analysis were applied to interpret the content of the text: genetic and problematic personalization for identification of the text creation circumstances, attribution and source chronological order for establishing links between the content and historical events. The scientific novelty is in introducing a valued historical document to the scientific circulation as well as in actualization of the issue of national historical and cultural heritage in a climate of the Soviet totalitarianism implementation. The circumstances of destruction of the former sacral and memorial component of Turivka's estate are presented in the article as well as the whole situation in which were the former estates of Ukrainian nobility as the objects of agrarian culture and spiritual traditions that were demolished under the circumstances of political, social and cultural upheaval of 1920-s.

Keywords: *Left-Bank Ukraine, necropolis of Markevych's family in Turivka village, Vasyl Maslov, Mykola Markevych, Markevych's family, vandalism.*